

Mahua Sarkar

AZ ANYASÁG MINT FIZETETT MUNKA: KERESKEDELMI BÉR-ANYASÁG A HUSZONEGYEDIK SZÁZAD FORDULÓJÁN*

* Eredeti tanulmány: Mahua Sarkar (2018): When Maternity is Paid Work: Commercial Gestational Surrogacy at the Turn of the Twenty-First century. In: *Women's ILO: Transnational networks, global labour standards and gender equity, 1919 to Present*. Szerk.: Eileen Boris – Dorothea Hoehtker – Susan Zimmerma. Brill.

A tanulmány a kereskedelmi bérnyaságot mint globális iparágat helyezi a fókuszba, amelynek keretén belül jellemzően gazdag nyugati országokban élő szülők szerződnek feltörekvő országokból – elsősorban Ázsiából és Kelet-Európából – származó béranyákkal. Arra keresi a választ, hogy a bérnyaság „fizetett munkának” minősül-e; valamint, hogy amennyiben annak minősül, úgy abból adódik-e, hogy a folyamatban résztvevő nőket megilletnek bizonyos jogok és munkavédelmi szabályok. Vizsgálja, hogy milyen akadályok állnak ma ennek az iparágaknak a szabályozása előtt, különösen nemzetközi szinten. A tanulmány áttekinti a jelenleg is létező nemzetközi szabályokat, különös tekintettel azokra, amelyeket a Nemzetközi Munkügyi Szervezet (ILO) fogadott el a nők jogaira és védelmére vonatkozóan. Ezek hasznos iránymutatást jelenthetnek ahhoz, hogy reagálni tudjunk azokra a kihívásokra, amelyeket a bérnyaság mint a fizetett munka egy új, globalizált formája, valamint a béranyák mint új típusú munkások jelentenek.

BEVEZETŐ

A bérnyaságot¹ érintő viták, melyek az Egyesült Államokban először a 1980-as években bontakoztak ki a „Baby M-ügy” kapcsán², napjainkban új erőre kaptak, ami elsősorban az egyre inkább nemzetközivé váló bérnyaságipar felemelkedésének köszönhető (Smerdon 2008: 17; Rimm 2009: 1429; Rudrappa 2012: 22–23). Ennek keretén belül gazdag nyugati országokban élő szülők szerződnek feltörekvő országokból – elsősorban Ázsiából és Kelet-Európából – származó béranyákkal. Ez a jelenség „reproduktív átkereszteződés” (Gupta 2012: 29; Bharadwaj 2006: 102), „reproduktív kiszervezés” (Johns és Keith 2006: 251) és „termékenységi vagy reproduktív turizmus” (Pennings 2002: 337–338; Donchin 2010: 323) néven vált ismertté.

A kereskedelmi bérnyaság számtalan kérdést vet fel (Ber 2000: 155–156; Storrow 2005: 299; Stark 2012: 5–8; Brugger 2012: 669–676). Kérdéses például, hogy valóban megoldást jelent-e a bérnyaság a terméketlen párok helyzetére, vagy egyszerű „gyerekkereskedelemről” van szó, ahogy azt több tudós és újságíró állítja (Markens 2007: 2; Machinton 1987: 115)? Mik a bérnyaság egészségügyi kockázatai, amelyeket nagyrészt a béranyák

1 Olyan szerződéses viszony, amelynek keretén belül a béranya honoráriumot kap a gyermekkihordásért azon túl, hogy a folyamat egészségügyi költségeit is fedezi.

2 Az 1986-os „Baby M-ügy” során a New Jersey-i Stern házaspár szerződést kötött Mary Beth Whiteheaddel. A gyermek apja genetikailag William Stern, anyja pedig genetikailag és biológiailag is Whitehead volt. A szülés után Whitehead úgy döntött, hogy megtartja a gyermeket. Egy New Jersey-i bíróság a nő javára döntött, és semmisnek nyilvánította a szerződést. Később azonban egy családügyi bíróság a gyermek érdekeire hivatkozva felügyeleti jogot biztosított az apának (Markens 2007: 3).

viselnek (James 2011; Brugger 2012: 4; Ber 2000: 159–160; Bhatia 2009: 50)? Máshogy kellene kezelnünk a reprodukzív szolgáltatások elüzletiesedését – a hímivarsejtek adás-vételét, vagy a női reprodukzív szervek bérnyaság keretében történő bérbeadását – mint más, a reprodukción kívüli testi szolgáltatásokat, amilyen például a szervek áruba bocsátása, vagy a szexmunka?³ Mi a nemzetközileg szerződött béranyától született gyermek jogi státusa a béranya és a megbízó szülők közti vitás helyzet esetén (Markens 2007: 2–7; Centre for Social Research 2013), vagy a jövődöbéli szülők egymás közötti konfliktusa során, ahogy azt például az indiai Baby Manji-ügynél is láttuk?⁴ Mi történik olyankor, amikor a gyermek egészségügyi problémákkal, vagy netán „nem megfelelő nemmel” születik? Az utóbbi kérdés tragikus kontextusban merült fel Baby Gammy esetében, aki Down-szindrómával született egy thaiföldi béranyától, és akit a megbízó szülők magára hagytak, ugyanúgy, ahogy 2012-ben Indiában egy másik gyerekekkel is történt. Mindkét esetben – legalábbis látszólag – a megbízó szülők ragaszkodtak egy bizonyos nemű gyerekekhez (Radulova 2014).

E nehéz kérdések fényében talán nem meglepő, hogy a témával foglalkozó – tudományos és újságírói szövegek többsége a bérnyaság elüzletiesedésének és globalizálásának bioetikai és emberi jogi aspektusaira fókuszál (Harding 2014). Az alábbi tanulmány ugyanerre a hasznos és kiterjedt diskurzusra épít, ám fő fókuszában két, egymással összefüggő, de a meglévő irodalomban alultárgyalt probléma áll: a bérnyaság mint „munka” kérdése, és ebből következően a bérnyákat mint „munkásokat” illető jogok problémaköre.⁵ Leegyszerűsítve: arra keresem a választ, hogy a bérnyaság „fizetett munkának” minősül-e, még ha ez a fölvetés sokak számára visszatetszést is kelt (Gupta 2012: 27–28; European Centre for Law and Justice 2012). És amennyiben munkának minősül, úgy az azt is jelenti-e, hogy a folyamatban résztvevő nőket megilletnek-e bizonyos jogok és munkavédelmi szabályok? Milyen akadályok állnak ma ennek az iparágak a szabályozása előtt, különösen nemzetközi szinten? A tanulmány végén áttekintem a jelenleg is létező nemzetközi szabályokat, különös tekintettel azokra, amelyeket a Nemzetközi Munkaügyi

3 A WHO nem reprodukzív szervek és szövetek adás-vételére vonatkozó tilalma nem vonatkozik a reprodukzív szervekre és szövetekre (WHO 2008; Brugger 2012: 670).

4 Baby Manji 2008-ban született Indiában. A megbízó szülők japánok voltak, azonban elváltak a terhesség kilenc hónapja alatt. Az apa szerette volna felnevelni Manjit, de megtagadták tőle a felügyeleti jogot, az indiai törvények ugyanis nem teszik lehetővé az örökbefogadást egyedülálló férfiak számára. Ugyanakkor az indiai jogszabályoknak megfelelően minden Indiában született gyermeket előbb örökbe kell fogadni annak érdekében, hogy a gyermek elhagyhassa az országot. Manji végül hosszas jogi csatározások után kerülhetett Japánba, amihez a japán kormány beavatkozására is szükség volt. Bővebb információért lásd: Schulz (2008).

5 A bérnyaságot „munkaként” tárgyaló tanulmányokért lásd: Brugger (2012: 693); Pande (2010a: 293).

Szervezet (*International Labour Organization*, ILO) fogadott el a nők jogaira és védelmére vonatkozóan: ezek hasznos iránymutatást jelenthetnek ahhoz, hogy reagálni tudjunk azokra a kihívásokra, melyeket a béranyaság mint a fizetett munka egy új, globalizált formája, valamint a béranyák mint új típusú munkások jelentenek.

Fontos már az elején leszögeznünk, hogy jelenleg nincs életben olyan nemzetközi keretrendszer, amely a béranyaságot szabályozná. Az ILO – az ENSZ mellett a másik olyan szervezet, amelytől sokan azt várják, hogy kidolgozza a béranyaság gyakorlatának nemzetközi szabályozását (Stark 2012: 3–4; McEwen 1999: 300–301; Brugger 2012: 694–696) – eddig még nem is foglalkozott a béranyaság kérdésével.⁶ Azonban több jel is mutat arra, hogy a béranyaság lassan a nemzetközi szervezetek látóterébe kerül. A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia (HCCH) elismerte például, hogy a transznacionális béranyaság (amire ők Nemzetközi Béranyaszerződésekként [*International Surrogacy Arrangements*, ISA] hivatkoznak) „nemzetközi érdek, illetve sok aspektusa nemzetközi ügy”, valamint számos jelentést publikáltak a témában (HCCH 2014). A Konferencia felhatalmazásának megfelelően az általuk megjelentetett tanulmányok figyelmének középpontjában „a megszületett gyermekek gyakran kérdéses nemzetisége és szüleikhez való bizonytalan jogi viszonya” áll, különös tekintettel az „állampolgárság és szülők híján valamely helyen rekedt” gyermekekre, illetve a „bizonytalan szülői jogi viszonyra” (HCCH 2012). A béranyaság mint a bevételgenerálás új formája és a béranyák jogai mint munkások jogai eddig nem képezték részét ezeknek a diskurzusoknak.

Az alábbi tanulmány tehát szigorúan azt a kérdést járja körül, hogy a béranyaságot tekinthetjük-e a fizetett munka új megjelenési formájának, valamint számba veszi a meglévő nemzetközi nőjogi szabályokat, amelyek a nők mint egyének és a nők mint munkások jogait taglalják, és amelyek alapul szolgálhatnak a béranyaság gyorsan globalizálódó iparágának zavaros gyakorlatai elemzéséhez.

A BÉRANYASÁG MINT VIRÁGZÓ GLOBÁLIS ÜZLET

A béranyaság hagyományos formája – amikor egy terméketlen pár gyermekét egy másik nő hordja ki, és amikor a béranya a gyermek biológiai és genetikai értelemben vett anyja

6 Az ENSZ Népesedési Alap (United Nations Population Fund, UNPFA) Indiában finanszírozott egy béranyaságról szóló kutatást, amelyet a SAMA, egy nőikkel és egészségüggyel foglalkozó civil szervezet bonyolított le (SAMA 2012).

is egyben (azaz ő a petesejt-donor) – régóta ismert gyakorlat.⁷ Azonban az asszisztált reprodukív technológiákban (ART) elért eredmények ma már a fogamzás új formáit teszik lehetővé, így a programban résztvevő nők olyan gyermeket is szülhetnek, amellyel semmilyen genetikai kapcsolatuk nincs (Shalev 1989: 159; McEwen 1999: 271). Másképpen fogalmazva: ma már lehetséges az, hogy az olyan szülők csírasejtjeit, akik terméketlenek vagy nem képesek kihordani egy terhességet, lombikban megtermékenyítsék (IVF) és beültessék egy másik nőbe, aki kihordja és megszüli a gyermeket (Ikemoto 2009: 283; HCCH 2012: 6). Talán mondani sem kell, hogy ezek az eljárások alapvető kérdéseket vetnek fel az „anyaság”, az „apaság” és a „család” kategóriáival kapcsolatban, hiszen ebben a kontextusban a szülőség „jogi és társadalmi státuszt” jelent, és nem „biológiai tény” (Stark 2012: 2).

Az etikai és morális kérdéseken túl az anyaság genetikai és biológiai összetevőinek különválásztása hozzájárul egy globális iparág növekedéséhez, amely szegény országokból és alacsony társadalmi státuszból származó nőket toboroz kifejezetten olcsón dolgozó béranyának, ekképpen téve megfizethetővé a béranyaságot a világ középosztályai jelentős része számára (Dhawan 2013; Mohapatra 2014: 147; Rudrappa 2014: 125). Nem ritka manapság, hogy megbízó szülők az Egyesült Államokból vagy Dániából (Brian 2014) rendelnek spermiumot, „grúz vagy dél-afrikai fehér nőktől” petesejtet, hogy ezeket lombikban történt fogamzás után beültessék egy béranya testébe Indiában, így viszonylag olcsón hozva létre „dizájner gyermekeket” (Rudrappa 2014: 128–129).⁸ Ez az ipar által irányított, elidegenedett, klinikai intim kapcsolat nagyon különböző jogi sajátosságokkal – különösen, ami a béranyaság gyakorlatát illeti – rendelkező országokból származó felnőtt emberek között csak tovább bonyolítja a jelenség etikai és jogi vonatkozásait azzal, hogy alapjaiban kérdőjelezi meg az „állampolgárság” fogalmát (Mohapatra 2014: 149–154). A nemzetközi béranyaság, és annak is különösen az a formája, amelyben különböző nemzetiségű ismeretlen donorok biztosítják az ivarsejteket, kikezdi mind a *ius soli* (terület szerinti), mind a *ius sanguini* (vér szerinti) állampolgárság szabályait (Mohapatra 2014: 149–154): az előbbit azért, mert a gyermek jellemzően nem abban az országban születik, ahol később felnevelik, az utóbbit pedig azért, mert nincs genetikai kapcsolat sem a gyermek és a megbízó szülők, sem a gyermek és a béranya – azaz a biológiai anyja – között. Sőt, a béranya és a gyermek közti biológiai – ám nem genetikai – kapcsolat azt a kérdést is fölveti, hogy egyáltalán mit értünk „vér szerinti” kapcsolat alatt. Ilyen körülmények között az örökbefogadás is kockázatos folyamattá válik, mivel azok az országok, melyek

7 A Bibliában például Sára megkéri a szolgálját, Hágárt, hogy szüljön egy gyermeket a férjének, Ábrahámnak. Sok hasonló történelmi példáról van tudomásunk (McEwen 1999: 272; Ber 2000: 153).

8 Ilyen esetekben a gyermeknek legalább két apja – egy genetikai és egy társadalmi –, valamint három anyja lesz – a petesejt-donor, azaz a genetikai anyja, a béranya, azaz a biológiai anyja és a társadalmi anyja, aki a születés után viseli gondját. Ehhez lásd: Schulz (2008).

jogrendszere tiltja a béranyaságot – még ha a dajkaanyaságot⁹ engedélyezik is¹⁰ –, gyakran vonakodnak attól, hogy állampolgárságot adjanak az ezúton született gyermekeknek (Stark 2012: 4). Ennek eredményeképpen súlyosan sérül a gyermekek „joga ahhoz, hogy jogaik legyenek” (Arendt 1968: 299).

És mégis, a fenti bonyodalmak, illetve a tény ellenére, hogy a legtöbb állam szigorúan korlátozza a béranyaságot¹¹, a nemzetközi béranyaság máris virágzó üzletnek bizonyul, amelynek forgalmát hatmilliárd dollárra becsülik (Smerdon 2008: 24; Mohapatra 2014: 147; Hochschild 2009). A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia (HCCH) által gyűjtött adatok alapján a világ legkülönbözőbb országaiból¹² származó megbízó szülők azokat célországokat („születési államokat”) keresik fel – jellemzően Ukrainát, Oroszországot, Grúziát¹³ (HCCH), az Egyesült Államok bizonyos részeit¹⁴, illetve a közelmúltig Indiát és Thaiföldet –, melyek-

9 Dajkaanyaságról akkor beszélünk, amikor a béranya nem kap juttatást az egészségügyi és egyéb kiadások fedezésén túl. A béranyaságnak ez a formája legális például Belgiumban, Hollandiában, Izraelben, a Dél-Afrikai Köztársaságban és Kanadában (HCCH 2012: 12–14).

10 Kína, Franciaország, Németország, Olaszország és Svájc is tiltja mind a kereskedelmi béranyaságot, mind a dajkaanyaságot. Kanadában Quebec tartományban a béranyasági szerződésnek semmilyen formája nem érvényesíthető (HCCH 2012).

11 Egyes államok, például Ausztria és Norvégia, tiltják a petesejt-adományozást, és ezzel gyakorlatilag tiltják a béranyaságot (HCCH 2012: 9).

12 A jelentés említ megbízó szülőket Argentínából, Ausztráliából, Ausztriából, a Bahamákról, Bahreintől, Bangladesből, Belgiumból, Brazíliából, Bruneiből, Kanadából, Chiléből, Kínából, Kolumbiából, Costa Ricáról, Horvátországból, Kubából, Csehországból, Dániából, Ecuadorból, Egyiptomból, Finnországból, Franciaországból, Németországból, Görögországból, Magyarországról, Izlandról, Indiából, Indonéziából, Iránból, Írországból, Olaszországból, Japánból, Kenyából, Libanonból, Luxemburgból, Máltáról, Mauritiusról, Mexikóból, Monacóból, Mongóliából, Nepálból, Hollandiából, Új-Zélandról, Nigériából, Norvégiából, Pakisztánból, Peruból, a Fülöp-szigetekről, Lengyelországból, Portugáliából, Dél-Koreából, Oroszországból, Szenegálból, Szingapúrból, a Dél-Afrikai Köztársaságból, Spanyolországból, Srí Lankáról, Svédországból, Svájcban, Thaiföldről, Törökországból, Ukrainából, az Egyesült Arab Emírségekből, az Egyesült Királyságból, Uruguayból, az Amerikai Egyesült Államokból és Venezuelából (HCCH 2012: 62).

13 A jelentés Kanadát is megnevezi mint gyakori ISA (megbízó szülői) célországot, de Kanadában illegális a kereskedelmi béranyaság („Surrogacy in Canada Online”).

14 A béranyaság kérdése nincs szövetségi szinten szabályozva az Egyesült Államokban, ami jelentős szabályozásbeli eltérésekhez vezet az egyes tagállamok szintjén. Kalifornia, Arkansas és Illinois államok kötelező erővel alkalmazzák a béranyasági szerződéseket, Delaware, Indiana, Louisiana, Michigan, Nebraska, New York, Észak-Dakota és Washington államok illegálisnak tekintik a béranyaság minden formáját, Florida és Nevada elismerik a dajkaanyaságot, de tiltják a kereskedelmi béranyaságot, Massachusettsben pedig nincs hivatalos rendelkezés a béranyasággal kapcsolatban, de gyakorlatilag

ben legális a kereskedelmi béranyaság és amelyekben kedvező körülményeket biztosítanak a megbízó szülőknek. Nemrégiben India kormánya megtiltotta külföldiek számára, hogy béranya-szolgáltatásokat vegyenek igénybe az országban¹⁵, amelynek következtében az iparág egy része előbb Nepál felé vette az irányt, majd miután a nepáli kormány is korlátozásokat vezetett be, Kambodzsába költözött tovább (Tandon 2016; Muong és Jackson 2016; Sensible Surrogacy 2017). A médiában megjelenő friss riportok szerint nemrégiben Panama és Mexikó váltak új célpontokká, ami tovább bonyolítja a globális béranya-iparág körüli jogi környezetet (Abrams 2016; Romo 2015).

Még mindig kevés a szisztematikus hivatalos adat arról, hogy hány nemzetközi béranya-megállapodás történik világszerte, de egy 2014-ben kiadott HCCH-jelentés 1162%-os becsült növekedésről számolt be a 2009 és 2013 közti ötéves periódusban (HCCH 2014: 60). Az elmúlt évtizedben az Egyesült Államok és India voltak a kereskedelmi béranyaság legnépszerűbb helyszínei, amíg utóbbiban a konzervatív kormányzat be nem tiltotta a külföldiek számára a béranyaság-szolgáltatásokhoz való hozzáférést 2015-ben (HCCH 2014: 61; Mohapatra 2014: 147–148). Az Egyesült Államokon belül a jól kiépült spermabank- és meddőségiközpont-hálózatnak, valamint a megbízó szülőknek nyújtott jogi biztonság-nak köszönhetően Kaliforniát választják a legtöbben kereskedelmi béranyaság céljából, elsősorban a világ más részeiről származó gazdag megbízók közül (Grether és May 2014).

Egy kereskedelmi vagy „profitalapú” béranyasági folyamat költsége az Egyesült Államokban átlagosan körülbelül 122 ezer dollár (HCCH 2014: 65; Grether és May 2014).¹⁶ Ebből átlagosan valamivel több, mint 30 ezer dollárt kap a béranya (HCCH 2014: 64). Az Egyesült Államokban, Kanadában és az Egyesült Királyságban végzett kutatások szerint a béranyaságot vállaló nők ezekben az országokban nem számítanak szegénynek, és kizsákmányolva sem érzik magukat (Busby és Yun 2010: 44; Stark 2012: 7–8), holott a kereskedelmi béranyaság jórészt továbbra is aluszabályozott az Egyesült Államokban (Gugucheva 2010: 18). És bár a béranyák jórészt „örülnek» a fizetségnek, legtöbbször mégis úgy nyilatkozott, hogy őket elsősorban altruizmus és egyfajta „teljesítményvágy” hajtja (Stark 2012: 8). Nem meglepő módon a legtöbb megbízó szülő, aki az Egyesült Államokban keres béranyát, meg tudja fizetni a szolgáltatások magas költségeit. Néhány friss

elismerik a kereskedelmi béranyasági megállapodásokat. Sok másik tagállam semmilyen formában nem foglalkozik a béranyaság kérdésével (Mohapatra 2014: 147–151; Stark 2012: 2–3).

15 2015 októberében az indiai kormány megtiltotta külföldiek számára, hogy béranya-szolgáltatásokat vegyenek igénybe az országban. Lásd például: Perapaddan (2015); Shastri (2015). Thaiföld szintén betiltotta a kereskedelmi béranyaságot 2015-ben, az egy évvel korábbi Baby Gammy-ügyet követő felháborodás hatására.

16 A béranyaság folyamatköltsége az Egyesült Államokban átlagosan 120 ezer és 170 ezer dollár között mozog.

beszámoló szerint a megbízók között nem ritkák a gazdag kínai párok, akik részben annak reményében vágnak bele a folyamatba, hogy gyermekük amerikai állampolgárságot kap majd (Grether és May 2014; Aber és Small 2013: 77).

Ezzel párhuzamosan Indiában a kereskedelmi béranyaság annak a hivatalos állami politikának köszönhetően erősödött meg, amely az egészségügyi turizmust igyekezett népszerűsíteni speciális anyagi ösztönzők – például adókedvezmények, alacsony kamatozású hitelek és a külföldiek ellátására szakosodott kórházak egészségügyi felszerelésének importjára kivetett alacsony vámköltségek – segítségével (SAMA 2012: 6–7; Centre for Social Research 2013: 22–23; Mohapatra 2012: 193; Reddy és Qadeer 2010: 70–73).¹⁷ India kormánya bevezetett egy különleges vízumot az egészségügyi turizmust igénybe vevők számára, amelynek igénybe vevői 12 hónapig tartózkodhatnak az országban.¹⁸ Az Indiai Iparszövetség közel 3 milliárd dollárba becsüli ezen iparág éves bevételét (Shetty 2012; Mohapatra 2012: 194). Ezen belül az asszisztált reprodukív technológiák iparága – beleértve a béranyasági szolgáltatásokat is – több mint 500 millió dolláros bevételt képvisel (Kannan 2009; Centre for Social Research 2013: 6; Kannaan 2009). Több elemző szerint az asszisztált reprodukív technológiákra szakosodott iparág 2020-ra elérheti a 2 és fél milliárd dolláros éves bevételt (James 2013; Hider 2011; Jaisal 2012: 2).

A kereskedelmi béranyaság 2002 óta volt legális Indiában (Mohapatra 2012: 193). Egy 2012-es, ENSZ által finanszírozott SAMA-jelentés szerint „körülbelül 3000 olyan klinika volt Indiában, amely béranyasággal kapcsolatos szolgáltatásokat nyújt” (SAMA 2012: 6–7; Kannan 2009: 18). E klinikák szolgáltatásait jórészt Nyugatról érkező emberek és köztük elvándorolt indiaiak vették igénybe (Bhalla és Thapliyal 2013; Pande 2010a: 295; James 2013). Összességében a minimum 25 ezer indiai béranyától született gyermek több mint fele került külföldi szülőkhöz (Bhatia 2012) – köztük elvándorolt indiaiakhoz (Shetty 2012: 1633; Pande 2010a: 297).

Arra a kérdésre, hogy India miért ilyen kiugróan népszerű a külföldi megbízó szülők körében, általában a következő válaszok érkeznek: alacsonyak a költségek, laza a szabályozás, rengeteg az olyan nő, aki hajlandó és alkalmas is a béranyaságra, a legtöbb egészségügyi szakember jól beszél angolul, valamint sok a „világszínvonalú magánkórház” (SAMA 2012: 7), ahol „első világbeli szolgáltatáshoz lehet hozzájutni harmadik világbeli árakon” (Bailey 2014: 24). Indiában az asszisztált reprodukív technológiákhoz kapcsolódó szolgáltatások átlagosan 11 ezer és 35 ezer dollár között mozognak (Centre for Social Research 2013; Bhalla és Thapliyal 2013:5; HCCH 2014: 65).¹⁹ Ebből a béranyák részesedése körülbelül

17 Az indiai egészségügyi turizmussal kapcsolatban lásd: Reddy és Qadeer (2010: 70-73).

18 2015-ig évente körülbelül 4 és fél millió egészségügyi turistára számítottak Indiában (Jaisal 2012: 3).

19 Az összköltségek elérhetik a 72 ezer dollárt is (HCCH 2014).

5 és 10 ezer dollár között mozog (Shetty 2012: 1633–1634; HCCH 2014: 64). Azonban több tanulmány is rámutat, hogy a béranyáknak fizetett összeg jelentősen változhat a gyakorlatban, valamint hogy vetélés esetén a béranyák kénytelenek visszafizetni a pénz egy részét, fogamzásképtelenség esetén pedig nem kapnak semmilyen juttatást (Centre for Social Research 2013).

A második fontos tényező a termékenységi ipar elképesztő virágzása mögött kétségtelenül az Indiára jellemző laza jogi környezet, ami „alacsonyabb nem-pénzügyi tranzakciós költségeket” eredményez (Rudrappa 2014: 138). Ezek közé tartozik a több embrió beültetésének lehetősége, valamint a béranyák szoros felügyelete, amit egyrészt a szabályozási hiányosságok, másrészt pedig a felek közti óriási, osztályhelyzetből adódó privilégium- és hatalombeli különbségek tesznek lehetővé.²⁰ Az Egyesült Királysággal, Kanadával és az Egyesült Államok egyes részeivel ellentétben – ahol a dajkaanyaság megengedett és a dajkaanya-megállapodások jogilag nem érvényesíthetőek – Indiában a béranyaszerződések kötelező erejűek (Shetty 2012: 1634). És bár a Hágai Konferencia Gyermekvédelmi Egyezménye kimondja, hogy „az anyák beleegyezése csak a gyermek megszületése után adható”, Indiában a béranyákat rendszeresen arra kényszerítik, hogy még a szülés előtt lemondjanak gyermekükről (HCCH 1993; Stark 2012: 5). A kulturális és pénzügyi nyomás következtében a béranyák Indiában ritkán kívánják megtartani az általuk, de mások számára kihordott gyermekeket (Pande 2010b: 976–977). A szabályozás hiánya emellett azt is lehetővé teszi, hogy a béranyák méhébe akár öt embriót is beültessenek, így növelve a sikeres szülés, valamint a magzattávoltító beavatkozás esélyeit – ezen gyakorlatok potenciálisan súlyos következményekkel járnak az ilyen munkában részt vevő nők egészségét illetően (SAMA 2012: 65–66).²¹

A virágzó termékenységi iparág megregulázása érdekében az indiai parlament hosszan tárgyalt egy asszisztált reprodukzív technológiákat (ART) szabályozó törvénytervezetről, amelynek része volt egy „nemzeti ART nyilvántartás”, valamint egy részletes akkreditációs eljárás, amely minden ART klinikára és donorbankra vonatkozott. Az ART-törvény azonban nem tért ki a béranyák „független képviselőtének” kérdésére, mely „a szerződésekkel kapcsolatos ügyekben és egészségügyi döntésekben” segítette volna a béranyákat (Deonandan és Bente 2012: 170). Más szóval: az előterjesztés elsősorban

20 Példának okáért a béranyáktól gyakran elvárják, hogy egyes klinikákhoz tartozó hostelekbe költözzenek a terhesség idejére. Ezen felül több béranya is beszámolt arról, hogy azt is előírták neki, hogy pontosan milyen ételeket lehet, hogy tartózkodjon a szexuális élettől, illetve hogy milyen hétköznapi szokásokkal kell felhagynia. Erről lásd: Majumdar (2014); Rudrappa (2014); Pande (2010a); SAMA (2012).

21 A brit Humán Termékenységi és Embriológiai Hatóság (Human Fertilisation and Embryology Authority, HFEA) rendelkezése szerint 2004 óta legfeljebb két magzatot lehet beültetni egy 40 év alatti nő méhébe (HFEA.gov.uk).

az egészségügyi turizmus érdekeire volt kihegyezve, amelyet „támogat és ösztönöz” a Világkereskedelmi Szervezet (*World Trade Organisation, WTO*) által elfogadott Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről (*General Agreement on Trade in Services, GATS*) (SAMA 2012: 8), a béranyák jóléte és jogai azonban jórészt kimaradtak a tárgyalat törvényjavaslatból (Deonandan és Bente 2012: 171).

Végül az asszisztált reprodukív technológiák szabályozásával kapcsolatos javaslatokból egyik sem emelkedett törvényi erőre. Ehelyett 2015-ben a külföldi megbízó szülőknek megtiltották, hogy béranya-szolgáltatásokat vegyenek igénybe Indiában. Emellett az indiai kormány 2016 novemberében előterjesztett egy törvényjavaslatot, ami betiltaná a kereskedelmi béranyaság minden formáját (*The Surrogacy Regulation Bill* 2016). E szabályozások leglátványosabb eredménye a béranya-iparág szomszédos országokba való költözése volt: előbb Nepálba, majd miután ott is betiltották a kereskedelmi béranyaságot, Kambodzsába. Sok szakértő szerint ez az új, „lefelé tartó verseny”, valamint a béranyaiparág egy részének átköltözése az indiai fekete gazdaságba csak még inkább kiszolgáltatott helyzetbe hozza a béranyákat, és még inkább kizsákmányolhatóvá teszi az illegális szerződéseknek való kitettségükön keresztül.

Indiában mindeközben továbbra is éles viták folyna a kereskedelmi béranyaságról. Egyesek szerint ugyanis mindenkinek előnyös helyzetről van szó (ezt az álláspontot kritizálja a SAMA [2012]; Nayak 2014: 4), hiszen a megbízó párok beteljesíthetik a normatív családalapítással kapcsolatos álmaikat, a béranyák pedig „az éves háztartási jövedelmük négy-ötszörösét kereshetik meg” (Nanda 2013).²² Ellenben mások egy nagyobb trend részeként tekintenek a jelenségre, melynek keretében egyre több nő kényszerült különféle „szexuális és reprodukív munkák” (SAMA 2012; Rudrappa 2014: 127–129) elvégzésére, miközben a hagyományos bérmunka lehetőségei egyre szűkülnek (Pearson 2007: 202–204; Chen 2001: 71–82). Ez utóbbi álláspont fölveti azt a vitás kérdést, miszerint a béranyaság a bérmunka új formájának tekinthető-e – erről lesz szó a következő fejezetben.

A BÉRANYASÁG MINT KOMMODIFIKÁLT MUNKA

A munka és a munkásosztály történetében a „munka” fogalma alatt csak a bérmunkások által végzett munkát értették.²³ Azonban azok a kortárs viták, amelyek az elmosódó

22 Lásd: Nanda (2013)

23 Az általam használt „bérmunkás” (*wage earner*) definíciója: „munkások, akik szabad individuummokként eladhatják a munkaerejüket saját áruként, és nincs más eladható árujuk.” Lásd: Van der

határokat hangsúlyozzák a szabad munka, a nem szabad munka és önfoglalkoztatás, illetve független munka közt – mind történetileg, mind ma –, valamint a nők utóbbi pár évtizedben történt informális pénzgazdaságba történő inkorporációját vizsgáló feminista kutatások (Pearson 2007: 202) megkérdőjelezték a „klasszikus bémunkások” és az egyéb dolgozó lakosság közötti régi megkülönböztetést (Van der Linden 2012: 63). Ennek eredményeképpen a munkakutatók közötti vitákban újra tétje let az olyan kérdéseknek, mint hogy „mi munka?”, „ki a dolgozó?”, és „hogyan tegyünk különbséget »munka« és »nem-munka« között?” (Van der Linden 2011: 17–20; Lucassen 1997: 45–56; Pearson 2007: 202–203; Boris 2003: 9).

Eközben feministák már régóta amellett érvelnek, hogy az olyan definíciók, amelyek csak a kommodifikált munkát vagy a „pénzgazdaság” részét képező munkát veszik figyelembe, láthatatlanná teszik a fizetetlen és gyakran „nem szabad” munkát, amelyet a nők tipikusan a háztartásbeli és „reproduktív” szférában végeznek (Boserup 2011: 38–40; Rai 2011: 29). Ahogy feminista társadalmireprodukció-kutatók rámutattak, a „nők gyermekkihordó képessége” óriási jelentőségű a kapitalista rendszer számára, hiszen ez teszi lehetővé a munkások „generációs újratermelését” (Vogel 1987: 129). Mi több, a nők gyermekkihordása és egyéb reproduktív munkája – amely tipikusan fizetetlen marad, és így kapitalista értelemben nem produktív – valójában rejtett értéktöbbletet termel azáltal, hogy segít a munkások bérét alacsonyan tartani, így támogatva a kapitalista termelést.

És mégis, a munka két formáját, a produktív és reproduktív munkát rendszeresen egymás antitéziseiként teoretizálják. Ezzel szemben a feminista szociális reprodukció elmélete azt mondja, hogy az áruk és szolgáltatások nyilvános szférában történő termelését, és – Meg Luxton szavaival élve – az „élet termelését” inkább mint egységes, integrált folyamat részeit kellene felfogni (Luxton 2006: 12; Vogel 1987: 129; Van der Linden 2011: 17).

A feminista tanulmányok sokat tesznek azért, hogy felhívják a figyelmet a kritikus jelentőségű kapcsolatokra a háztartásban végzett munka – amely nagyrészt fizetetlen és csak használati értéket termel – és a fizetett munka között, amely a kapitalista termelőnek, illetve vállalatnak profit célú termelést végez. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a feminista elemzés a gyermekkihordást szigorúan a reproduktív, illetve regeneratív tevékenységek közé sorolja, amely – még akkor is, ha kommodifikált, mint a fizetett házimunka esetében – különbözik a produktív munkától, azaz az értéktöbbletet vagy csereértéket termelő munkától (Gough 1972: 51; Marx 1961: 509). A kereskedelmi béranyaság gyakorlata eközben pontosan ezeket a megkülönböztetéseket aknázza alá – ha nem megszünteti – egyrészt a „produktív” és a „reproduktív”, másrészt a „produktív” és a „nem

Linden (2012: 63).

produktív” között.²⁴ Azáltal, hogy a nők gyermekkihordó képességét, azaz egy nagyon speciális munkaerőformát, egy bizonyos fajta árucikké alakítja át, ahol nők egy másik nő helyében pénzbeli kompenzációért cserébe hordanak ki és szülnék meg egy gyermeket, a kereskedelmi béranyaság a reprodukzív munka legalapvetőbb és korábban nem kommodifikálható aspektusát a fizetett munka kategóriájába emeli.

A fenti elemzés fényében állíthatjuk, hogy a béranyaság a kapitalizmus szüntelen kommodifikáció felé irányuló hajtóerejének legújabb kifejeződése lehet, amely a korábban „[...] »használati érték«-ként létező kapcsolatokat és gyakorlatokat piacon értékesíthető [termékké] alakítja a csereértékük realizálása céljából” (Van der Linden 1997: 501–502). Függetlenül attól, hogy hogyan érzünk a kommodifikáció e sajátos kifejezésével kapcsolatban, a béranyaságot a kommodifikált munka új, nőkre specifikus formájaként kell számontartanunk, amelyet biotechnológiai innovációk tesznek lehetővé, és amelyet a késő kapitalista globalizáció logikája ösztönöz. Talán fontos itt megjegyeznünk, hogy – legalábbis jelenleg – ami itt explicit módon kommodifikálódik, az a nők reprodukzív képessége – esetleg a szülőség gondolata vagy egy normatív család fogalom²⁵ –, és nem feltétlenül a gyermekek maguk (Spar 2006: 3; Rudrappa 2014: 129–130). Azonban, amint az ilyen jellegű technológia széles körben elérhetővé válik, valószínű, hogy hasonló irányú változások következhetnek. Hiszen van egy világos történelmi precedens a rabszolgaság kontextusában – habár a globális kapitalizmus történetének egy másik pillanatában –, amikor mind a rabszolgánők reprodukzív kapacitása, mind leszármazottaik áruvá váltak. Friss újságcikkek, riportok szólnak thaiföldi, béranyaságból született gyerekek tisztázatlan státuszáról, sőtét utalásokkal arra, hogy béranyasági viszonyok között született gyerekeket az összejt kinyerésének potenciálisan halálos procedúrájára használnak, továbbá arról, hogy szegény indiai nőket belekényszeríthetnek a béranyaságba, és hogy a megrendelő szülők által mégsem kívánt gyerekeket pénzért is értékesíthették („9 Babies ...” 2014; „Thailand Surrogacy Baby Factory” 2014; Dayashankar 2014; „Law needed to regulate surrogacy” 2014). Ezek nyugtalanító lehetőségek képeit vetítik elénk. Ahogy az Ausztrál Szövetségi Körzeti Bíróság bírója, John Pascoe, nemrégiben egy, az Australian Broadcasting Corporation által készített interjúban kifejtette, a nemzetközi béranyaság lehet „...az emberkerkedelem új frontvonala”. Növekvő számú bizonyíték van arra, hogy a megbízások során nem igazán törődnek sem a gyermekek, sem a béranyák jóllétével (McGuirk 2014). Mindezek a fejlemények ugyanakkor alátámasztják e mélyen problémás

24 A legutóbbi felszólalásaiban Amrita Pande a kereskedelmi béranyaságot „a munka új formájaként” azonosítja (Pande 2010b: 971–972).

25 Például meddőségi klinikák reklámjai rendszeresen mutatják a normatív család képét, amelynek elengedhetetlen része egy gyermek (Rudrappa 2014: 129; Schulz 2008).

gyakorlatokkal teli, gyorsan globalizálódó iparág szabályozásának, vagy akár betiltásának sürgősségét, mind nemzeti, mind nemzetközi szinten.

A BÉRANYASÁG A JOGBAN

A béranyaság körüli viták középpontjában háromféle jog- (és kötelezettség) csomag áll: a jövődöbéli szülőké, a gyermek jogai és végül a béranyák jogai. Néhány célország – leginkább Ausztrália, Kanada²⁶, Új-Zéland, Norvégia²⁷ (HCCH 2014: 95), az Egyesült Királyság, Finnország, Izrael, Mexikó, Fülöp-szigetek, Svédország és Svájc –, felismerve a transznacionális béranyamegbízások növekvő számát, elkezdte kezelni a jogi szülőség és az ily módon született gyermekek problémáit, még akkor is, ha az adott országban a béranyaság súlyosan korlátozott vagy akár teljesen tiltott.

A céljaink szempontjából azonban fontos megjegyezni, hogy a hivatalos megfontolások mind egyes állami, mind nemzetközi szinten az így született gyermekek státusza és a jogi szülőség témái köré összpontosulnak. A béranyákat és jólétüket – ami a harmadik csoport a béranyaság-viták középpontjában – érintő kérdések jórészt marginalizálódtak ebben a párbeszédben. Feminista kutatók, főleg feminista jogászok, természetesen ragaszkodnak a béranyák jóllétének biztosításának szükségességéhez, különösképpen, ha a béranya mind szociálisan és gazdaságilag hátrányosabb helyzetű, más etnikai csoporthoz tartozik és kevésbé privilegizált háttérrel rendelkezik, mint a megbízó pár (Mohapatra 2014: 154).

Kétféle megközelítést tudunk azonosítani a béranyák alapvető jogai biztosítására szolgáló eszközökre vonatkozóan, amelyeket kutatók a védelem potenciális forrásaiként hangsúlyoznak (Feitshans 1998: 694). Az első az emberi jogok, különösen az egészséghez való jog mint eszköz – amely az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában van lefektetve, illetve specifikusabban az 1976-os (Yamin 2005: 1156) Gazdasági Szociális és Kulturális Nemzetközi Egyezségokmányában –, valamint az 1981-es, a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény (CEDAW). Mivel a béranyaság hosszútávú egészségügyi hatásai, többek közt a nagy mennyiségű hormonbevitel és az egyszerre több embrió gyakori implantációja, még mindig kevésbé ismertek (Pande 2009: 147; Stark 2012: 7; Gugucheva 2010: 18.), különösen sürgető,

26 Kanada fontolgatja egy általános immigrációs/nemzetiségi rendszer bevezetését az ART esetekre.

27 Norvégia már bevezetett egy ideiglenes törvényt az ISA esteknél felmerülő jogi szülőség megkönnyítésére (HCCH, A Study of Legal Parentage and the Issues Arising from International Surrogacy Arrangements: 95).

hogy a béranyák jóllétéről folyó párbeszédnek az egészséghez való jog elengedhetetlen részét képezze. A CEDAW garantálja kifejezetten a terhes nők jogait, különös tekintettel az anyaságból fakadó diszkrimináció tiltására, a fizetett vagy egyenértékű szociális juttatással járó szülési szabadság biztosítására és az egészségügyi ellátás elérhetőségére – azaz olyan intézkedésekre, amelyek a béranya jogait alapvetően támogatják. De a CEDAW szószólója annak is, hogy az anyaság „szociális funkcióként”, ne pedig kereskedelmi tranzakcióként legyen elismerve, ami világos, hogy nem könnyen összeegyeztethető a kereskedelmi béranyaság logikájával, különösen olyan esetekben, amikor „a fogadó szülők és a béranya idegenek maradnak” (Stark 2012: 11).

A béranya jogainak egy másik megközelítése abból az előfeltételezésből indul, hogy a „legális béranyaság [...] egy fizetett munka” (Brugger 2012: 693; Humbyrd 2009: 112; Pande 2010a: 293; Rudrappa 2014: 139, 145.), és egy „munkajogi keretet” szorgalmaz, ezzel válaszolva a béranyaság szabályozásával kapcsolatos érdemi kihívásokra (McEwen 1999: 282; Brugger 2012: 693; Rimm 2009: 1453–1454). Mivel az ILO célja, hogy „támogassa a munkahelyi jogokat, ösztönözze a megfelelő foglalkoztatási lehetőségeket, kiterjessze a szociális védőhálót és erősítse a munkával kapcsolatos dialógust” (ILO 2014), logikusnak tűnik, hogy az intézmény alakítson ki egy általános standardot a transznacionális kereskedelmi béranyaságiparra (ILO 1997; McEwen 1999: 282; Brugger 2012: 694).

De mennyire életképes az ötlet, hogy a transznacionális béranyaságot az ILO által ellenőrzött, munkajogi keretek között értelmezett nemzetközi standardokon keresztül szabályozzák? És milyen meglátásokat adhat – ha adhat egyáltalán – az ILO női munkások jogaival kapcsolatos évszázados története egy munkajogi alapokon nyugvó, béranyaság-specifikus szabályozórendszer jövőbeli kialakításához? Írásom következő két szakaszában először röviden bemutatom, az ILO hogyan is kezeli a nők munkáját általánosságban, és kiemelek néhány szempontot a béranyasággal kapcsolatban, amely megborítja az ILO nemi egyenlőségről kialakított uralkodó koncepcióját és eszközeit. Ezután bemutatok néhányat az ILO mostani próbálkozásai közül, amelyek az informális vagy bizonytalan (prekárius) munkakörülmények növekvő területével, valamint ennek a szegénység és a gender működéskéhez való kapcsolódásával hivatott szembeszállni, különösen – bár nem kizárólag – a globális délen. Érvelésem kiterjed arra is, hogy egy béranyaság-specifikus szabályozáspolitikai létrehozásához ezek az eszközök adhatnak támpontokat, vagy akár szolgálhatnak alapul, amelyek az informalitás által generált, *minden* munkásra érvényes lehetőségekre és nehézségekre fókuszálnak, és nem feltétlen a védett, formális szektorbeli munkakörökben előforduló nemi egyenlőtlenségekre.

AZ ILO ÉS A NŐI MUNKAJOGOK

A női munkajogok ügye mindig is szerves részét képezte az ILO missziójának, már a szervezet alapításától kezdve. Az ILO már az első évében, 1919-ben elfogadott két egyezményt, amely a női munkások igényeivel kapcsolatos: az Anyaságvédelmi Egyezményt (*Maternity Protection Convention*, No.3) és a (Női) Éjszakai Munka Egyezményt (*Night Work [Women] Convention*, No.4) (ILO 2007: 8). Ezek az egyezmények tükrözték a kor uralkodó ideológiáját, amikor a „munka” (*labour*) (Wikander 2010: 88) definíciójába beletartoztak ugyan a pénzkereső nők, de megkülönböztetve, mint „a férfiaknál törekenyebbek, mind fizikailag mind szociálisan, ami miatt nem alkalmasak... olyan tevékenységre, amely veszélyezteti az egészségüket, különösen, ha az a gyermekkihordó képességük.” (ILO 20017: 8; Wikander 2010: 74). Más szóval, a nők mint anyák egyáltalán nem fértek bele az ILO szerinti „munka” kategóriába (Wikander 2010: 88).

Az 1930-as évekre azonban az ILO „speciális védelmi” hozzáállására jelentős nyomást helyeztek a „jogegyenlőség” feminista szervezetek, akik szerint ez korlátozó, zsarnoki, és nem utolsó sorban a férfimunkások érdekeit védi (Open Door International 1929). A feminista szervezetek folyamatos kiállásának hatására a második világháború utáni időszakban az ILO stratégiája eltolódott a nők „védelméről” a jobb munkakörülmények kiharcolása felé – *minden munkásnak*, tehát nőknek és férfiaknak egyaránt (Murray 2001: 36).

Napjainkban négy ILO egyezmény játszik kulcsszerepet a munkahelyi nemi egyenlőség elérésében. Az Egyenlő Díjazás (1951, No.100) és a (Munkavállalási és Foglalkozási) Diszkrimináció (1958, No. 111) Egyezményekől eltekintve két másik eszközt is adaptáltak az 1980-as évek elején, a Munkások Családos Felelősséggel Egyezményt (1981, No. 156) és az ezt kísérő Javaslatot (No. 165). Ezekben fokozott hangsúllyal a nők és férfiak egyenlőségén felül a köztük lévő viszony is előtérbe kerül. És végül, egy új Anyaságvédelmi Egyezmény (No. 183) lépett 2000-ben a régi 1919-es és a (felülvizsgált) 1952-es helyébe (ILO 2007: 6–10), válaszul mind a nők növekvő számára a fizetett munkavállalásban, mind a nők szülési évek alatti növekvő munkaerőpiaci részvételére (ILO 1999: 204).

Olvasatomban az ILO nőkhöz és munkához való változó hozzáállása három jelentős tanulsággal szolgál a munkajogi keretek között szabályozott kereskedelmi béranyaság lehetőségére vonatkozóan. Először is, úgy tűnik, az ILO női munkások jogainak védelmezésére irányuló erőfeszítéseinek vezérelve a nemi egyenlőség, legalábbis az 1950-es évek óta. Mivel a férfiak még mindig messze a leginkább privilegizált munkások mindenütt – hiszen ők testesítik meg az „archetipikus” munkást (Murray 2001: 30; Tabili 2003: 14; Boris 2003: 9), a nemi egyenlőség elérése többé-kevésbé a férfimunkásokéhoz hasonló lehetőségek és jövedelem elérését jelentette (Murray 2001: 30).

Másodsor, ezek a nemi egyenlőségről szóló diskurzusok főleg a munka világának formális és védett részére értendők, ezért implicit módon inkább kedveznek a globális észak munkásainak, mint a globális dél munkásainak, ahol az informális munkakörülmények az elterjedtek.²⁸ És a legfontosabb, harmadszor, hogy a „fizetett munka” koncepciója, mely az ILO diskurzusát meghatározta, az anyasággal és egyéb történelmileg nőkkel azonosított reprodukív munkákkal szemben definiálódott. Ha a két világháború közti időszakban mind az ILO, mind a valószínűleg legnagyobb kritikusa, az Open Door International is úgy definiálták az anyaságot, mint „ideiglenes munkaképtelenség”, „hátrány” vagy „akadálya” a hasznos munkának – noha nagyon különböző szakpolitikai vonatkozásokkal –, a gyerekszülés, mint a fizetett munka „megszakítása” továbbvitte ezt a diskurzust az új, 2000-es Anyasági Egyezményig (No. 183) (ILO 1999: 207).

Eközben a béranyaság mint „fizetett munka” alapvető kihívást jelent az ILO megközelítése alapjául szolgáló, az anyaság és munka kapcsolatára vonatkozó premisszák számára, mind diszkurzíván, mind eszközeiben. Először is azért, mert a béranyaság mint kommodifikált munka számára irreleváns a férfiakkal egyenlő lehetőségek kérdése, jogilag vagy egyéb formában, mivel, legalább is az orvosbiológiai technológia mostani fejlettségi szintjén, csak nők (és ritka esetekben transz férfiak)²⁹ képesek a gyermekkihordásra. Másodsor pedig, mert két koncepciót mos össze, a „fizetett munkát” és az „anyaságot”, amelyek teljes ellentétei egymásnak az ILO definíciója szerint. Sőt mi több, a legtöbb béranya ma relatíve szegény országban dolgozik, védelem nélkül, ahol kevésbé férnek hozzá azokhoz a jogokhoz, amelyeket az ILO szabályozottabb munkakörülmények közt dolgozó nőkre szabott eszközei biztosítanak. Minthogy adott ez a nyilvánvaló feszültség, amit a kereskedelmi kihordó anyaság hoz létre az ILO meglévő női munkajogokra vonatkozó diskurzusában és gyakorlataiban, igencsak valószínűtlen, hogy a létező „anyaság és fizetett munka” kérdését kezelő eszközökhöz adaptálható lenne az „*anyaság mint fizetett munka*” gondolata. Milyen keretek közt tudnánk mégis kezelni a kereskedelmi béranyaság kérdését, hogy biztosítani tudjuk a szociális igazságosságot a munka e formáját űző nőknek? És milyen támpontokat tud nyújtani az ILO fizetett munkára vonatkozó, az elmúlt években százféle formában megfogalmazott politikája – különösen, amikor az ilyen munka kívül esik a formális, szabályozott gazdaság határain?

28 Az ILO becslése szerint a nem mezőgazdasági munkásoknak több, mint 75%-a a globális délen, informális munkakörülmények között dolgozik (ILO 2013).

29 Lásd például: Joanne Herman blogja (pl. Herman 2011), vagy szintén a *Huffington Post* cikkét egy transz férfiról, Thomas Beatie-ről, aki kihordott gyermekeket („Thomas Beatie ...” 2012).

A BÉRANYASÁG MINT INFORMÁLIS MUNKA: A HELYES IRÁNY?

Mielőtt nagyon belemennénk a következő szekcióba, talán fontos tisztázni, hogy a kereskedelmi béranyaság szabályozása nem az egyetlen, vagy – alkalmasint – a legelterjedtebb lehetőség. A világ legtöbb országa inkább a gyakorlat teljes betiltását választotta.

Az utóbbi stratégia magában hordozza kérdést, hogy a béranyaság megfelel-e, vagy meg kell-e azt feleltetni a bérmunka kritériumának – még ha csak a bérmunkának olyan formájaként is, amely nem összehasonlítható a többivel. Mivel a béranyaság gyakorlatához kötődő morális és etikai aggályok nagyon is valódiak, és mivel jelenleg nők egy kevés országban érintett, kis csoportjáról van szó, egy, az iparágat valóban nemzetközi szinten szabályozó rendszer nem látszik valószínűnek. Az pedig, hogy az ILO bevonódjon egy ilyen intervencióba, a jelenlegi történelmi helyzetéből adódóan még kevésbé valószínű.

Ettől eltekintve, a kimondott globális tiltás hiányában, valamint hogy egy gyorsan növekvő multimilliárdos iparágról van szó, amelynek a világ minden tájáról vannak szereplői, beleértve azon országok állampolgárait, ahol a béranyaság tiltott, de a béranyaságból született gyermekek nem feltétlenül, fontosnak tűnik legalább nemzetközi irányelvek meghatározása, vagy a probléma és a béranyaság szabályozásának közös értelmezése, még akkor is, ha ilyen szabályozások csak nemzetállami szinten léphetnek életbe. Ahogy én látom, az ILO informális és prekárius munkával kapcsolatos munkássága értékes szempontokkal járulhat hozzá ehhez a folyamathoz.

Először is, véleményem szerint, lényeges, hogy felhozzunk egy apró, ámde fontos fogalmi különbségtételt a „béranyaság” és a „hagyományos anyaság” között, miszerint az első csak a „gyermekkihordásra” szorítkozik (azaz a „terhességre”, vagyis a gyermekkihordás funkciójára, illetve munkájára), míg a második magába foglalja az átfogóbb „anyaság” fogalmát (azaz „az anyai lét állapotát, körülményét vagy tényét”, beleértve a potenciálisan egész életen át tartó szülői funkciót; „Motherhood”). Ez az, amit a biotechnológiai fejlődés tényleg elért: egy bizonyos szakasz – azaz egy gyermek kihordása és megszülése – eddig elképzelhetetlen kiszakítása az elképzelés-fogantatás-kihordás-szülés-felnevelés végtelenül összetett folyamatából, amely a reprodukív munka *teljes egészét* alkotja. Ha elfogadjuk a béranyaságnak ezt a lényegesen hígított definícióját, miszerint az csupán „a gyermekkihordás munkája”, akkor talán elkezdhetjük a kereskedelmi béranyaság szabályozásának riasztó feladatát, nem csak a megbízó szülők és a gyermekek érdekeit szem előtt tartva, de a béranyaként alkalmazott nők jogait és jóllétét is garantálva.

A második fontos lépés, hogy feltárjuk, milyen feltételek mellett lehet a „gyermekkihordást” – azaz a béranyaságot – beemelni a „fizetett munka” vagy a „fizetett foglalkoztatás” definíciói közé. A legalapvetőbb szinten az ILO a „fizetett munkát” úgy definiálja, mint

„...egy munka fizetésért vagy bérért [történő elvégzése], amely készpénzben vagy annak megfelelőben [nyilvánul meg] [...] [vagy] profitért vagy családi nyereségért, készpénzben vagy annak megfelelőben...” egy meghatározott időszakban (ILO 1988: 47).³⁰ Olvasatomban azonban a bérnyaság túlnyomóan informális vagy nem standard jellege egy sokkal finomabb definíciós kritériumot követel, hogy befogjuk a kereskedelmi bérnyasági megbízások sokféle formáját. Ezen a ponton tud segítségünkre lenni az ILO informális munka problémájának megoldására irányuló törekvése, még ha az egyébként a formális szektorban található is; abban, hogy a bérnyaságot mint a kommodifikált, bizonytalan munka egy új formáját konceptualizáljuk, és hogy létrehozzunk egy munkajogi alapon nyugvó szabályozási keretet a globális bérnyaságiparnak.

Bár közgazdászok régóta elismerik az informalitás létezését a gazdasági aktivitásban, az „informális szektor” fogalma csupán a kora 1970-es évektől kapott kiemelt figyelmet. Ekkor az Afrikát vizsgáló kutatók (beleértve az ILO 1972-es Kenyai Foglalkoztatás Misz-szióját; ILO 2002: 2) egy sor, a formális gazdaságon kívül virágzó tevékenységről tettek jelentést – közte „marginális túlélő munkáról” és „profitábilis vállalkozásokról” is, amelyek közös jellemzői, hogy „nem elismertek, nincsenek feljegyezve és nincsenek szabályozva” (ILO 2002: 3). Az 1990-es években megújult az érdeklődés a téma iránt, miután világossá vált, hogy – ellentétben a közgazdászok korábbi jóslataival – az informalitás nem csak megmaradt, de növekszik is, mind a globális délen, mind pedig északon (Portes, Castells és Benton 1989: 2-3; Portes és Sassen-Koob 1987: 30–32; Chant és Pedwell 2006: 1). Ez a felismerés vezetett a Tiszteességes Munkáról és Informális Gazdaságról szóló Döntés és Következtetés elfogadásához a 2002-es Nemzetközi Munka Konferencián (továbbiakban ILC), amely újraértelmezte és kiterjesztette az informalitás definícióját. Az új definíció „egy, a teljes gazdaságban jelenlévő jelenségre” utal, amely „szektorok széles skálájában megjelenik, és magába foglalja a formális szektoron belüli alkalmivá váló és prekárius munkát is” (ILO 2002: 2; Chant és Pedwell 2008: 2).

Az informalitás értelmezésének e mérföldkövet jelentő változását követően 2003-ban a 17. Munkastatistikusok Nemzetközi Konferenciáján (továbbiakban ICLS) létrehoztak egy kritériumhalmazt, amely meghatározza, hogy a munka mely kategóriái minősülnek informálisnak. Kiemelnék két ilyen kategóriát, amelyek különösen hasznosak a kereskedelmi bérnyaság leggyakoribb formáinak megértésében: saját részre dolgozók (önfoglalkoztató, alkalmazottak nélkül) saját informális szektorbeli vállalkozásai; és a foglalkoztatási kapcsolat alapján definiált informális munkát végző alkalmazottak. Törvényileg és a gyakorlatban ezek olyan munkák, amelyekre nem vonatkoznak a nemzeti munkatörvények, jövedelmi adók, a szociális védelem, avagy bizonyos foglalkoztatási jogosultságok (éves fizetett betegszabadság stb.; ILO 2002: 6).

30 A „Persons in Paid Employment” definícióját használtam.

Az informális kiterjedtségének, természetének és problémáinak részletesebb megismerése után a 2002-es ILC egy átfogó javaslatot tett, amely a tisztességes munka négy alappilléren nyugszik. Mégpedig: foglalkoztatási lehetőségek, jogok, szociális védelem és szociális párbeszéd vagy hangadás. A végső cél, amelyet a Genfi Irányítótestület 298. ülésén foglaltak össze 2007 márciusában, hogy megvédjük, ... az [informális tevékenységek] foglalkoztatási és jövedelemteremtő potenciáljának megőrzésének, ... [ugyanakkor] a védelem kiterjesztésének kettős célkitűzését" (ILO 2007: 17). Természetesen e cél elérésének egyik módja, hogy a munkásokat az informális-formális kontinuum szabályozott, formális vége felé tereljük, olyan módokon, amelyek „biztosítják a nemi egyenlőséget és lehetővé tegye a kontinuum és a szektorok legalján elhelyezkedő munkások feltörekvését" (Chant és Padwell 2008: 3; ILO 2002: 3, 12). E cél érdekében az ILO elfogadható mennyiségű ország- és régióspecifikus kutatást végzett, amelyek a gender, a globalizáció, az informális, a szegénység és a tisztességes munka kapcsolatát vizsgálták (Chant és Padwell 2008). Amint ezt egy az ILO által szponzorált recenzió is kimutatja, bár

„... az informális gazdaságban végzett munka munkalehetőséget biztosított nők egy olyan csoportjának, akik számára ez egyébként elérhetetlen lenne, valamint egy bizonyos mértékig lehetővé tette számukra a választást és rugalmasságot a produktív és reprodukív munka közti egyensúlyozásra nézve, ... [egészséges véve] ... az informális munka „feminizációja” a genderalapú, szexualizált, rasszalapú és osztálybeli egyenlőtlenségek növekedését szolgálta” (Chant és Pedwel 2008: 13).

Olvasatomban az ILO e kutatási területe és szakpolitikai intervenciója nyújtja a leghasznosabb iránymutatásokat a jövőbeli kereskedelmi béranyaságipart munkajog alapon szabályozó politikáknak, még azokban a nemzeti kontextusokban is, amelyekben a béranyaság legális. Ahogy kortárs jelentések is alátámasztják, Indiában növekvő számban vonódnak be a béranyaüzletbe olyan hátrányos helyzetű nők, akik korlátozottan férnek hozzá a biztonságos életkörülményekhez (Nanda 2013). Mint a legtöbb szegény, dolgozó nő a mai világban, ők is rákényszerülnek, hogy a nemzeti szinten nem szabályozott informális gazdaságban is dolgozzanak, „a legkisebb költség és a legnagyobb rugalmasság” felé irányuló lankadatlan hajtóerő nyomán, „... [amely elvezet] a gyárak kapuin túlra, a kis műhelyekhez és az otthoni munkához” (Pearson 2007: 203). Sőt mi több, a nők (és a fiatalok) nemcsak hogy „aránytalanul reprezentáltak” az informális gazdaságban, hanem annak is legnagyobb valószínűséggel a „leginkább marginalizált végébe” szorulnak (ILO 2002: 6). Ennek az elkésztítő képnek a kontextusában a béranyaság – ami az informális munka egy olyan formája, amely minden sikeres kihordásért egy átlagos indiai munkásosztálybeli

háztartás éves jövedelmének négy-ötszörösét kínálja – egy igen jó jövedelemszerzési módnak tűnik a helyi bizonytalanságban élő nők számára (Pande 2010b: 975; Mohapatra 2014: 154).

Azonban, ahogy kutatások kimutatták, a béranyaüzlet átláthatóságának teljes hiánya magasfokú kiszolgáltatottságot eredményez, ami sürgősen szabályozásokért kiált. Hogy az ILO általában az informális gazdaságra vonatkozó álláspontját idézzem, mondhatjuk, hogy a béranyaságnak is szüksége van „egy minimum szociális alapra a jogokon és a jogok szabályozásán keresztül” annak érdekében, hogy biztosítsuk a „formalitásba való átmenetét”, és hogy „orvosoljuk a vele járó, munkaadó és munkavállaló közti egyenlőtlen-séget [...] amellyel célunk a társadalmi igazságosság elérése” (ILO 213: 1,5).

KONKLÚZIÓ

A megelőző oldalakon amellet érveltem, hogy a kereskedelmi béranyaság a munka egy nőkre specifikus új formája, amely megalapozza egy gyors ütemben növekvő globális és multimilliárd-dolláros iparág fennmaradását. Bemutattam, hogy a legtöbb béranya munkakörülményeit, különösen a globális délen, megpecsételi az informális, bizonytalan munka, habár az orvosi turizmus iparát, amely a kereskedelmi béranyaság kontextusát adja, „csúcstechnológiásként” és „világszínvonalúként” tartják számon. Továbbá érvelésem kiterjedt arra, hogy a béranya-üzlet transznacionalitása érdeklődést generál mind nemzeti, mind nemzetközi szinten, a legtöbb figyelmet a megbízó szülők érdekei – akik sokszor olyan országokból valók, ahol tiltott a béranyaság – és a béranyaságból született gyermekek jóléte vezérlik. A béranya mint különleges fajta munkás jogainak és védelmének kérdése továbbra is másodlagos marad az erről folyó diskurzusokban. E speciális ügyek komplexumának ismeretében felvettem, hogy egy olyan munkajogi keret, amely az ILO erőfeszítéseire alapul, különös tekintettel az utóbbi évek arra vonatkozó erőfeszítéseire, hogy az informális, illetve prekárius munkát nemzetközi normarendszerbe helyezze, lehet a leghasznosabb platformja a kereskedelmi béranyaság-ipar standardizálásának.

Mi lehet mégis akadálya egy szabályozópolitika kialakításának, különösen nemzetközi szinten? A legnagyobb gátja kétségtelenül a béranyaság gyakorlatának legitimációhiánya a világ országainak többségében, beleértve Európa majdnem minden országát. Hacsak nem változik meg radikálisan a világ országainak jogi környezete a fogadó szülők lobbimunkája révén, annak az esélye, hogy béranyaság-specifikus normák jöjjenek létre – amely előfeltételezné a gyakorlat legalitását és elfogadhatóságát – igencsak kétes.

A béranyaság elutasításának legalábbis egy része úgy tűnik, hogy a szexmunkával való asszociációjából fakad, ami egy másik olyan iparág, amely egy nő testének

„kikölcsönzését” foglalja magába, pontosabban a szexuális, illetve reprodukív szervük kikölcsönzését mások használatára, habár eltérő kimenetellel. Az arra vonatkozó diskurzusok, hogy milyen különbségek vannak a két gyakorlat között, és hogy mi húzódik meg a szegényérzet mögött, amely mindkettőnek része, kívül esik az esszé fókuszán. Ismerve azonban az erős morális ellenvetéseket, amelyeket a „munka” e két formája generál, talán fontos megemlíteni az ILO 1998-as „A szex-szektor: A prostitúció gazdasági és szociális alapjai Délkelet-Ázsiában” című jelentés által előhívott éles vitát. A jelentésben – amely rangos nemzetközi díjat is nyert³¹ – Lin Lean Lim közgazdász kiemelte az általa „szex-szektornak” nevezett szektor jelentős, de el nem ismert, hozzájárulását négy délkelet-ázsiai ország nemzeti gazdaságához és a nemzetközi gazdasághoz. Az Indonéziában, Malajziában, Fülöp-szigeteken és Thaiföldön végzett, részletes esettanulmányokra alapozott jelentés kifejtette, hogy szükséges az állami szabályozás és a jövedelmező szexipar megadóztatása, és hogy ki kell terjeszteni a „munkajogokat és juttatásokat a szexmunkásokra”, hogy javítsanak a munkakörülményeiken (Lim 1998: 212). Azonban ez az ILO részéről érkező progresszív javaslat heves kritikát kapott arra hivatkozva, hogy figyelmen kívül hagyta az ázsiai „nők gazdasági marginalizációját és a szociális egyenlőtlenséget” úgy általában, és a „nők féktelen kommodifikálását” kifejezetten a szexiparban (Raymond 1999: 62). Figyelembe véve, hogy a szexmunka jóval több országban legális, beleértve több európai államot is, valószínű, hogy bármilyen kísérlet a kereskedelmi béranyaság nemzetközi szabályozására hasonló, ha nem erősebb, ellenvéleményekkel fogja szembetalálni magát.

Végül, tekintve az ILO egyik alapelvét, hogy a „munka nem áru” – ahogy azt az 1944-es Philadelphiai Nyilatkozat rögzíti (ILO 1944) –, lehetséges, hogy az elkövetkező években a munka ilyen szokatlan formái, mint a béranyaság, inkább pusztulásra vannak ítélve, mint hogy az ILO által szabályozottá váljanak.

Fordította: Nagy Ákos és Sidó Zoltán

Az eredetivel egybevetette: Barna Emília és László Loren

HIVATKOZOTT IRODALOM

„9 Babies ...” (2014): 9 Babies Found in Bangkok Condo amid Fears of Misuse of Surrogacy for Stem Cells. In: *Straits Times*, augusztus 7. Interneten: <http://www.staitstimes.com/news/asia/south-east-asia/story/9-babies-found-in-bangkok-condo-amid-fears-of-misuse-of-surrogacy-for-stem-cells/> (Letöltve: 2014. 10. 1.).

31 Rövid leírást lásd: „ILO Report on Sex Sector”

- Aber, Shaina – Small, Mary (2013): Citizen or Subordinate: Permutations of Belonging in the United States and the Dominican Republic. In: *Journal of Migration and Human Security*, Vol. 1., No. 3.: 76–96.
- Abrams, Rachel (2016): Nepal Bans Surrogacy, Leaving Couples with Few Low-Cost Options. In: *New York Times*. Interneten: <https://www.nytimes.com/2016/05/03/world/asia/nepal-bans-surrogacy-leaving-couples-with-few-low-cost-options.html> (Letöltve: 2017. 07. 12.).
- Arendt, Hanna (1968): *The Origins of Totalitarianism*. Harcourt.
- Bailey, Alison (2014): Reconceiving Surrogacy: Toward a Reproductive Justice Account of Indian Surrogacy. In: *Globalization and Transnational Surrogacy in India: Outsourcing Life*. Szerk.: Dasgupta, Sayantani – Das Dasgupta, Shamita. Lexington Books.
- Ber, Rosalie (2000): Ethical Issues in Gestational Surrogacy. In: *Theoretical Medicine and Bioethics*, Vol. 21., No. 2.: 153–169.
- Bhalla, Nita – Thapliyal, Mansi (2013): India seeks to regulate its booming, rent-a-womb business. In: *Reuters*. Interneten: <https://www.reuters.com/article/us-india-surrogates/india-seeks-to-regulate-its-booming-rent-a-womb-industry-idUSBRE98T07F20130930> (Letöltve: 2014. 08. 24.).
- Bharadwaj, Aditya (2008): Biosociality and Biocrossings: Encounters with Assisted Conception and Embryonic Stem Cells in India. In: *Biosocialities, Genetics and Social Sciences: Making Biologies and Identities*. Szerk.: Gibbon, Sarah – Novas, Carlos. Routledge.
- Bhatia, Kalsang – Rustamov, Oybek – Martindale, Elizabeth A. – Nysenbaum, Anthony M. (2009): Surrogate Pregnancy: An Essential Guide for Clinicians. In: *The Obstetrician & Gynecologist*, Vol. 11., No. 1.: 49–54.
- Bhatia, Shekhar (2012): Revealed: How More and More Britons are Paying Indian Women to become Surrogate Mothers. In: *The Telegraph*. Interneten: <https://www.telegraph.co.uk/news/health/news/9292343/Revealed-how-more-and-more-Britons-are-paying-Indian-women-to-become-surrogate-mothers.html> (Letöltve: 2014. 03. 15.).
- Boris, Eileen (2003): From Gender to Racialized Gender: Laboring Bodies That Matter. In: *International Labor and Working Class History*, Vol. 63.: 9–13.
- Brian, Kate (2014): Invasion of the Viking babies. In: *Telegraph*. Interneten: <https://www.telegraph.co.uk/women/womens-life/10918344/Invasion-of-the-Viking-babies.html> (Letöltve: 2017. 07. 12.).
- Brugger, Kristiana (2012): International Law in the Gestational Surrogacy Debate. In: *Fordham International Law Journal*, Vol. 35., No. 3.: 665–697.

- Busby, Karen – Vun, Delaney (2010): Revisiting the Handmaid's Tale: Feminist theory meets empirical research on surrogate mothers. In: *Canadian Journal of Family Law*, Vol. 26., No. 1.: 13–93.
- Boserup, Ester ([1970] 2011): Women's role in economic development. In: *The Women, Gender & Development Reader*. Szerk: Visvanathan, Nalini – Duggan, Lynn – Nisonoff, Laurie. Zed Books.
- Centre for Social Research (2013): *Surrogate Motherhood: Ethical or Commercial?* Interneten: <http://www.csrindia.org/about-us/publications/research-studies/109-surrogacy-motherhood-ethical-or-commercial> (Letöltve: 2018. 08. 27.).
- Chant, Sylvia – Pedwell, Carolyn (2008): *Women, gender and the informal economy: an assessment of ILO research and suggested ways forward*. International Labour Office.
- Chen, Martha Alter (2001): Women in the Informal Sector: A Global Picture, the Global Movement. In: *SAIS Review*, Vol. 21., No. 1.: 71–82.
- Dayashankar, K.M. (2014): Karimnagar emerges top destination for surrogacy. In: *The Hindu*, június 9. Interneten: <http://www.thehindu.com/news/national/telangana/Karimnagar-emerges-top-destination-for-surrogacy/article6095287.ece> (Letöltve: 2018. 08. 27.).
- Deonandan, Raywat – Bente, Andrea (2012): India's Assisted Reproduction Bill and the Maternal Surrogacy Industry. In: *International Review of Social Sciences*, Vol. 4., No. 1.: 169–173.
- Dhawan, Himanshi (2013): Unregulated surrogacy industry worth over \$2bn thrives without legal framework." In: *Times of India*. Interneten: <https://timesofindia.indiatimes.com/india/Unregulated-surrogacy-industry-worth-over-2bn-thrives-without-legal-framework/articleshow/21131823.cms> (Letöltve: 2014. 08. 8).
- Donchin, Anne (2010): Reproductive Tourism and the Quest for Global Gender Justice. In: *Bioethics*, Vol. 24., No. 7.: 323–332.
- Earle, Jenny (1999): The International Labour Organisation and Maternity Rights: Evaluating the Potential for Progress. In: *The Economic and Labour Relations Review*, Vol. 10., No. 2.: 203–220.
- Feitshans, Ilise L. (1998): Is There a Human Right to Reproductive Health? In: *Texas Journal of Women and Law*, Vol. 8.: 93–133.
- Gough, Ian (1972): Marx's theory of productive and unproductive labour. In: *New Left Review*, Vol. 1., No. 76.: 47–72.
- Grether, Nicole – May, Adam (2015): Why Internation Surrogacy is Booming." In: *Al Jazeera*. Interneten: <http://america.aljazeera.com/watch/shows/america-tonight/articles/2014/5/12/going-global-forfamilywhyinternationalsurrogacyisbooming.html> (Letöltve: 2014. 08. 8.)

- Gugucheva, Magdalena (2010): *Surrogacy in America*. Council for Responsible Genetics. Interneten: <http://www.councilforresponsiblegenetics.org/pagedocuments/kaevej0a1m.pdf>
- Gupta, Jyotsna Agnihotri (2012): Reproductive Biocrossings: Indian Egg Donors and Surrogates in the Globalized Fertility Market. In: *Journal of Feminist Approaches to Bioethics*, Vol. 5., No. 1.: 25–51.
- Harding, Dorothy (2014): Australian couple leaves baby with Down syndrome in Thailand. In: *New York Daily News*. Interneten: <http://www.nydailynews.com/news/world/baby-abandoned-thailand-syndrome-article-1.1889492>. (Letöltve: 2017. 06. 12.)
- HCCH (2012): *A Preliminary Report on the Issues Arising from International Surrogacy Arrangements*. Interneten: <https://assets.hcch.net/docs/d4ff8ecd-f747-46da-86c3-61074e9b17fe.pdf>.
- HCCH (2014): *A Study of Legal Parentage and the Issues Arising from International Surrogacy Arrangements*. Interneten: <https://assets.hcch.net/docs/bb90cfd2-a66a-4fe4-a05b-55f33b009cfc.pdf>.
- Herman, Joana (2011) Can Transgender People Bear Children? In: *The Huffington Post*, március 28. Interneten: http://www.huffingtonpost.com/joanne-herman/can-transgender-people-be_b_839703.html (Letöltve: 2018. 08. 27.)
- HFEA.gov.uk. Interneten: <https://www.hfea.gov.uk/2587.html> (Letöltve: 2018. 08. 27.)
- Hider, Nishar (2011): India Debates New Surrogacy Law. In: *BioNews*. Interneten: https://www.bionews.org.uk/page_92810 (Letöltve: 2014. 09. 5.)
- Hochschild, Arlie (2009): Childbirth at the Global Crossroads. In: *The American Prospect*. Interneten: <http://prospect.org/article/childbirth-global-crossroads-0> (Letöltve: 2014. 09. 20).
- Humbyrd, Casey (2009): Fair Trade International Surrogacy. In: *Developing World Bioethics*, Vol. 9., No. 3.: 111–118.
- Ikemoto, Lisa Chiyemi (2009): Reproductive Tourism: Equality Concerns in the Global Market for Fertility Services. In: *Law & Inequality*, Vol. 27.: 277–309.
- ILO (1997): *ILO, Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy*. November 16.
- ILO (2013): Measurement of the Informal Economy. In: *The Informal Economy and Decent Work: A Policy Resource Guide supporting Transitions to Formality*. ILO.
- ILO (2014): About the ILO. ILO.org. Interneten: <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/lang-eng/index.html> (Letöltve: 2014. 09. 28.).
- ILO (2017): "ILO Report on Sex Sector" receives Prestigious Publishing Prize at Frankfurt Book Fair. Interneten: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_007999/lang-en/index.html (Letöltve: 2017. 06. 12.)

- Jaiswal, Sreeja (2012): Commercial Surrogacy in India: An Ethical Assessment of Existing Legal Scenario from the Perspective of Women's Autonomy and Reproductive Rights. In: *Gender, Technology and Development*, Vol. 16., No. 1.: 1–28.
- James, Susan Donaldson (2011): Surrogate Mom Damages Heart After Four Babies. In: *ABC News*. Interneten: <https://abcnews.go.com/Health/surrogate-mother-suffers-heart-damage-giving-birth-children/story?id=13028197> (Letöltve: 2017. 06. 12.)
- James, Susan Donaldson (2013): Infertile Americans Go to India for Gestational Surrogacy. In: *ABC News*. Interneten: <https://abcnews.go.com/Health/infertile-americans-india-gestational-surrogates/story?id=20808125>. (Letöltve: 2014. 08.23.)
- Jones, Christopher A. – Keith Louis G. (2006): Medical Tourism and Reproductive Outsourcing: The Dawning of a New Paradigm for Healthcare. In: *International Journal of Fertility and Women's Medicine*, Vol. 51., No. 6.: 251–255.
- Kannan, Shilpa (2009): Regulators Eye India's Surrogacy Sector. In: *BBC News*. Interneten: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7935768.stm>. Letöltve: 2014 augusztus 24.
- „Law needed to regulate surrogacy” (2014): Law needed to regulate surrogacy, says panel report. In: *Times of India*, július 12.
- Lim, Lin Lean (szerk.) (1998): *The Sex Sector: The Economic and Social Bases of Prostitution in Southeast Asia*. International Labour Office.
- Lucassen, J.M.W.G. (1997): Free and Unfree Labour Before the Twentieth Century: A Brief Overview. In: *Free and Unfree Labour: The Debate Continues*. Szerk.: Brass, Tom – van der Linden, Marcel. Peter Lang.
- Luxton, Meg (2006): Feminist Political Economy in Canada and the Politics of Social Reproduction In: *Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neo-Liberalism*. Szerk.: Bezanson, Kate – Luxton, Meg. McGill-Queens University Press.
- Machinton, NancyW (1987): Surrogate Motherhood: Boon or Baby-Selling, The Unresolved Questions. In: *Marquette Law Review*, Vol. 71., No. 1.: 115–140.
- Majumdar, Anindita (2014): The Rhetoric of the Womb: The Representation of Surrogacy in India's Popular Mass Media. In: *Globalization and Transnational Surrogacy in India: Outsourcing Life*. Szerk.: Dasgupta, Sayantani – Das Dasgupta, Shamita. Lexington Books.
- Marksen, Susan (2007): *Surrogate Motherhood and the Politics of Reproduction*. University of California Press.
- Marx, Karl ([1867] 1949): *A tőke: A politikai gazdaságtan bírálata*. Szikra.
- McEwen, Angie Godwin (1999): So you're having another woman's baby: economics and exploitation in gestational surrogacy. In: *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 32., No. 1.: 271–295.

- McGuirk, R. (2014): Judge: Surrogate Baby Rejected in India on Gender. In: *Associated Press*, október 9. Interneten: <http://www.dailymail.co.uk/wires/ap/article2785971/Surrogate-Baby-Rejected-India-Gender.html> (Letöltve: 2014. 10. 17.).
- Mohapatra, Seema (2012): Achieving Reproductive Justice in the International Surrogacy Market. In: *Annals of Health Law*, Vol. 21., No. 1.: 191–200.
- Mohapatra, Seema (2014): A Race to the Bottom? The Need for International Regulation of the Rapidly Growing Global Surrogacy Market. In: *Globalization and Transnational Surrogacy in India: Outsourcing Life*. Szerk.: Dasgupta, Sayantani – Das Dasgupta, Shamita. Lexington Books.
- „Motherhood”. *Oxford English Dictionary* (online).
- Muong, Vandy – Jackson, Will (2016): The billion dollar babies. In: *The Phnom Penh Post*. Interneten: <https://www.phnompenhpost.com/post-weekend/billion-dollar-babies>. (Letöltve: 2017. 06. 12.)
- Murray, Jill (2001): The International Regulation of Maternity: Still Waiting for the Reconciliation of Work and Family Life. In: *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, Vol. 17., No. 1.: 25–46.
- Nanda, Mamata (2013): International Commercial Surrogacy In India: Exploitation, Poverty, Alternative and Survival. In: *The Huffington Post*. Interneten: https://www.huffingtonpost.co.uk/mamata-nanda/india-international-commercial-surrogacy_b_4037843.html (Letöltve: 2018. 08. 27).
- Nayak, Preeti (2014): The Three Ms of Commercial Surrogacy in India: Mother, Money and Medical Market. In: *Globalization and Transnational Surrogacy in India: Outsourcing Life*. Szerk.: Dasgupta, Sayantani – Das Dasgupta, Shamita. Lexington Books.
- Pande, Amrita (2009): Not an “Angel,” Not a “Whore”: Surrogates as ‘Dirty’ Workers in India. In: *Indian Journal of Gender Studies*, Vol. 16., No. 2.: 141–173.
- Pande, Amrita (2010a): „At Least I Am Not Sleeping with Anyone” - Resisting the Stigma of Commercial Surrogacy in India. In: *Feminist Studies*, Vol. 36., No. 2.: 292–312.
- Pande, Amrita (2010b): Commercial Surrogacy in India: Manufacturing a Perfect Mother-Worker. In: *Signs*, Vol. 35., No. 4.: 969–992.
- Pearson, Ruth (2007): Reassessing Paid Work and Women’s Empowerment: Lessons from the Global Economy. In: *Feminisms in Development: Contradictions, Contestations and Challenges*. Szerk.: Cornwall, Andrea – Whitehead, Ann. Zed Books.
- Pennings, Guido (2002): Reproductive tourism as moral pluralism in motion. In: *Journal of Medical Ethics*, Vol. 28., No 6.: 337–341.
- Perapaddan, Bindu Shajan (2015): A Setback for surrogacy in India? In: *The Hindu*. Interneten: <https://www.thehindu.com/opinion/op-ed/a-setback-for-surrogacy-in-india/article7927730.ece> (Letöltve: 2016. 05. 15.)

- Portes, Alejandro – Castells, Manuel – Benton, Lauren A. (szerk.) (1989): *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*. Johns Hopkins University Press.
- Portes, Alejandro – Sassen, Saskia (1987): Making it Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 93., No. 1.: 30–61.
- Qadeer, Imrana (2009): Social and Ethical Basis of Legislation on Surrogacy: Need for Debate. In: *Indian Journal of Medical Ethics*, Vol. 6., No. 1.: 28–31.
- Radulova, Liliana (2014): Another Australian Couple abandons one of their surrogate born twins because it was 'the wrong sex'. In: *Daily Mail*. Interneten: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2784864/Outrage-Australian-couple-abandons-one-surrogate-born-twins-India-sparking-calls-national-inquiry-surrogacy.html>. (Letöltve: 2014. 10. 17.)
- Rai, Shirin (2011): Gender and Development: Theoretical Perspectives. In: *The Women, Gender & Development Reader*. Szerk.: Visvanathan, Nalini – Duggan, Lynn – Nisonoff, Laurie. Zed Books.
- Reddy, Sunita – Qadeer, Ijaz (2010): Medical Tourism: Progress or Predicament. In: *Economic and Political Weekly*, Vol. 45., No. 20.: 69–75.
- Rimm, Jennifer (2009): Booming Baby Business: Regulating Commercial Surrogacy in India. In: *University of Pennsylvania Journal of International Law*. Vol. 30., No. 4.: 1429–1462.
- Romo, Rafael (2015): US Couple Stuck in Mexico due to Surrogacy Snafu. In: *CNN*. Interneten: <https://edition.cnn.com/2015/05/08/americas/mexico-us-couple-surrogacy-snafu/index.html> (Letöltve: 2017. 06. 12.)
- Rudrappa, Sharmila (2012): India's Reproductive Assembly Line. In: *Contexts*, Vol. 11., No. 2.: 22–27.
- Rudrappa, Sharmila (2014): Mother India: Outsourcing Labor to Indian Surrogate Mothers. In: *Globalization and Transnational Surrogacy in India: Outsourcing Life*. Szerk.: Dasgupta, Sayantani – Das Dasgupta, Shamita. Lexington Books.
- SAMA (2012): *Birthing a Market: A Study on Commercial Surrogacy*. Interneten: www.sama-womenshealth.in/birthing-market/ (Letöltve: 2018. 08. 27.)
- Schulz, Sandra (2008): The Life Factory: In India, Surrogacy Has Become a Global Business. In: *Spiegel*. Interneten: <http://www.spiegel.de/international/world/the-life-factory-in-india-surrogacy-has-become-a-global-business-a-580209.html> (Letöltve: 2014. 04. 15.)

- Sensible Surrogacy (2017): Sensible surrogacy in Nepal. Safe & affordable surrogacy options for all couples." In: *Sensible Surrogacy*. Interneten: <http://www.sensible-surrogacy.com/cn/surrogacy-in-nepal/> (Letöltve: 2017. 06. 12.)
- Shalev, Carmel (1989): *Birth Power: The Case for Surrogacy*. Yale University Press.
- Shastri, Parth (2015): Anand's baby boom threatens to go bust. In: *Times of India*. Interneten: <https://timesofindia.indiatimes.com/home/sunday-times/deep-focus/Anands-baby-boom-threatens-to-go-bust/articleshow/49611946.cms> (Letöltve: 2016. 05. 15.)
- Shetty, Priya (2012): India's Unregulated Surrogacy Industry. In: *The Lancet*, 2012 november: 1633–1634.
- Smerdon, Usha Rengachary (2008): Crossing Bodies, Crossing Borders: International Surrogacy Between the United States and India. In: *Cumberland Law Review*, Vol. 39., No.1.: 15–85.
- Spar, Debora L. (2006): *The Baby Business: How Money, Science, and Politics Drive the Commerce of Conception*. Harvard Business Review Press.
- Stark, Barbara (2012): Transnational Surrogacy and International Human Rights Law. In: *ILSA Journal of International and Comparative Law*. Vol. 18., No. 2.: 1–18.
- Storrow, Richard F. (2005): Quests for Conception: Fertility Tourists, Globalization and Feminist Legal Theory. In: *Hastings Law Journal*, Vol. 57.: 295–330.
- "Surrogacy in Canada Online". Interneten: <https://surrogacy.ca/> (Letöltve: 2018. 08. 27.)
- Tabili, Laura (2003): Dislodging the Center/Complicating the Dialectic: What Gender and Race Have Done to the Study of Labor. In: *International Labor and Working Class History*, No. 63.: 14–20.
- Tandon, Surabhi (2016): Fears after India's surrogacy crackdown. In: *France 24*. Interneten: <http://www.france24.com/en/20160202-focus-india-surrogacy-ban-for-foreign-couples-poverty-women-underground> (Letöltve: 2016. 05. 15.)
- „Thailand Surrogacy Baby Factory” (2014): Thailand Surrogacy Baby Factory: Harvest of Stem Cells for Cosmetics 'Worst Case Scenario'. *Thailand Law Forum*, szeptember 3. Interneten: <http://www.thailandforum.com/Thailand-Surrogacy-Baby-Factory-Harvest-of-Stem-Cells-for-Cosmetics-Worst-Case-Scenario/> (Letöltve: 2014. 10. 01.)
- “Thomas Beatie” (2012): Thomas Beatie, The “Pregnant Man,” Wants A Fourth Child. In: *The Huffington Post*. szeptember 4. Interneten: http://www.huffingtonpost.com/2012/09/04thomas-beatie-pregnant-man-fourth-child-_n_1855318.html (Letöltve: 2018. 08. 27.)
- van der Linden, Marcel (1997): The Origins, Spread and Normalization of Free Wage Labour. In: *Free and Unfree Labour: The Debate Continues*. Szerk.: Brass, Toni – van der Linden, Marcel – Peter Lang.

- van der Linden, Marcel (2010): *Workers of the World: Essays Toward a Global Labor History*. Brill.
- van der Linden, Marcel (2012): The Promise and Challenges of Global Labor History. In: *International Labor and Working-Class History*. Vol. 82.: 57–76.
- Vogel, Lise (1987): *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. Rutgers University Press.
- Wikander, Ulla (2010): Demands on the ILO by Internationally Organized Women in 1919. In: *ILO Histories: Essays on the International Labour Organization and its Impact on the World During the Twentieth Century*. Szerk.: van Dael, Jasmien – Rodríguez García, Magaly – Van Goethem, Geert – van der Linden, Marcel. Peter Lang.
- Yamin, Alicia Ely (2005): The Right to Health Under International Law and Its Relevance to the United States. In: *American Journal of Public Health*, Vol. 95., No. 7.: 1156–1161.
- Zimmerman, Susan (2017): Night Work for White Women and Bonded Labour for „Native“ Women? Contentious Traditions and the Globalization of Gender-Specific Labour Protection and Legal Equality Politics, 1926 to 1939. In: *New Perspectives on European Women's Legal History*. Szerk.: Kimble, Sarah L. – Röwekamp, Marion. Routledge.
- Zimmerman, Susan (2016): The International Labour Organization, transnational women's networks, and the question of unpaid work in the interwar world. In: *Women in Transnational History: Gendering the Local and the Global*. Szerk.: Midgley, Clare – Carlier, Julie – Twells, Alison. Routledge.